

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ SON SES ÜNSÜZ TONLULAŞMASINA ASLİ ÜNLÜ UZUNLUKLARININ ETKİSİ

Halide Gamze İNCE*

Özet

Türkiye Türkçesinde kelimelerin son sesindeki ünsüzler, tonsuz ünsüzlerdir. Türkiye Türkçesinde tek heceli ve sonu tonsuz ünsüzle biten kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde sadece 25 kelimenin son sesindeki tonsuz ünsüzün tonlulaştığı görülmektedir. Bu 25 kelimeyi lehçe ve şivelerdeki karşılıklarını da göz önüne alarak incelendiğimizde, 20'sinin aslı uzun ünlü taşıdığını, 5 kelimenin ise ses yansımali olduğunu tespit ettik. Ayrıca aslı uzun ünlülü olduğu hâlde tonlulaşmada ikili bir durum arz eden “yok” kelimesine de açıklık getirmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: ünlü, ünsüz, aslı uzun ünlü, tonlulaşma, tek heceli kelime.

Abstract

In Turkey Turkish consonants at the end of the words are voiceless consonants. When a suffix is added to the rnonosyllabic words, ending with voiceless consonants, we observe that the voiceless consonants at the end of the single syllable words shows sonarisation in only 25 words of Turkey Turkish. When we examine these 25 words according to their equivalentents in other intonations and dialects, we determine that the vowel in 20 of them are primary long vowels and 5 of them has voice reflection. Besides these we provide clarification about the word “yok” which show two different cases, although it has primary long vowels.

Key words: Vowel, consonant long vowel, sonarisation, single syllable word

Türkiye Türkçesinde ünsüzler tonluluk-tonsuzluk bakımından ele alındığında son seste bulunabilen ünsüzler, *p, ç, t, k*'dir; son seste *b, c, d, g* ünsüzleri bulunmaz. Ancak Türkçenin eski dönemlerinde bazı kelimelerde /b/ (eb, sab),

* Arş. Gör. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

/g/ (arığ, atağ, bağ, beg, çerig, sarıg, yoğ, ig, irig, vig, süçig, tağ, tuğ), /d/ (ad, od, yod, öd) ünsüzleri son seste bulunabilmekte idi. Zamanla bu kelimelerin son sesleri değişime uğramıştır. Bugün Türkçede son sesinde *b*, *c*, *d*, *g* bulduran hece ve kelimelerin çoğu yabancı kökenli kelimelerdir (Ergin 2001: 63).

Son sesi *p*, *ç*, *t*, *k* tonsuz ünsüzleriyle biten Türkçe kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde, bazı kelimelerdeki tonsuz ünsüzlerin tonlulaştığı görülmektedir. Sonu tonsuz ünsüzle biten yabancı kelimelerde de bu durum ortaya çıkmakta, kelimeye ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde, kelimeler asıllarına dönmekte ve tonlulaşmaktadır:

“*Kitap (kitāb)- kitabı, mektup (mektūb)- mektubu, kâtip (katib) kâtibi, vücut (vücūd)- vücudu, intaç (intāc)-intacı, revaç (revāc)-revacı, cellat (cellād)-celladı, damat (dāmād)-damadı, turunç (turunc)-turuncu. Özel isimlilerde de aynı tonlulaşma söz konusudur. Hamit (Hammd), Cahit (Cāhid), Reşit (Reşîd). çift ünsüzle biten yabancı kelimelerde de durum aynıdır. hap (habb), lüp (lubb), Rap (Rabb), tıp (tıbb), zıt (zıdd), set (sedd), haç (hacc)”* (Deny 2000: 78-79).

Tonsuz ünsüzle biten tek heceli Türkçe kelimeler üzerinde yaptığımız araştırmada /k/ ünsüzüyle biten 128 kelime, /ç/ ünsüzüyle biten 54 kelime, /p/ ünsüzüyle biten 76 kelime, /t/ ünsüzüyle biten 186 kelime tespit edilmiştir. Bu çalışmada asli uzun ünlülerin kelime sonundaki tonlulaşmaya etkisi ve tonsuz ünsüzle biten tek heceli Türkçe kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde kelimelerdeki tonlulaşma ve istisnai kelimelerdeki durumların sebepleri incelenecektir.

Necmettin Özdarendeli tarafından 1956’da yazılan “Türkçede Uzun Ünlüler” adlı makalede bu konuda çeşitli dil bilimcilerin verdiği örnek üzerinden bir sonuca varılmış ve Türkiye Türkçesinde uzun ünlülerin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Özdarendeli 1956: 350)

Prof. Dr. Doğan Aksan başkanlığında hazırlanan ve 1978’de Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan “Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi” adlı eserde de kelimeleri alfabetik olarak dizen HansPeter Vietze, Ludwig Zenger, Ingrid Warnke’nin “*Rückläufiges Wörterbuch Der Türkischen Sprache*” adlı eserinden de yararlanılarak bir sonuca varılmıştır. Sonu tonsuz ünsüzle biten kelimeleri tek heceli ve çok heceli olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra, bu kelimelerin tonlulaşma oranları verilmiştir. Bu sonuca göre, birden fazla heceden oluşan Türkçe kelimelerde son sesteki /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri genellikle tonlulaşmakta ve bunların arasında /k/ ünsüzündeki tonlulaşma diğerlerinden çok daha az olmaktadır. Tek heceli Türkçe kelimelerde ise, /p/ ünsüzündeki tonlulaşma oranı ötekilerden daha fazladır. Yapılan bu araştırmaya göre, sonu

tonsuz ünsüzle biten tek heceli kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde, tonlulaşan Türkçe kelime sayısı 10 olarak belirtilmiştir (Aksan ve diğerleri 1978: 33-36).

Konuyla ilgili yapılan bir diğer araştırma ise “Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu” başlıklı makalesiyle Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Boz tarafından yapılmıştır. Boz da sonu tonsuz ünsüzle biten kelimeleri, tek heceli ve çok heceli kelimeler olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra, bunları da kendi içlerinde isimler ve fiiller olmak üzere tekrar ikiye ayırmıştır. Boz’un araştırmasına göre -Türk Dil Kurumu 1996 *İmla Kılavuzu* esas alınmıştır- sonu tonsuz ünsüzle biten tek heceli kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde, tonlulaşan Türkçe kelime sayısı ise 21’dir (Boz 2002: 447- 455).

Prof. Dr. Emine Yılmaz ise, sonu tonsuz ünsüzle biten tek heceli Türkçe kelimelere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde iki gelişmenin ortaya çıktığını belirtmektedir. Kelimenin ünlüsü Türkçenin eski dönemlerinde uzun ise; bu durumda *p, ç, t, k* ünsüzleri tonlulaşarak sırasıyla *b, c, d, g* ünsüzlerine dönüşür. Kelimenin ünlüsü Türkçenin eski dönemlerinde kısa ise; *p, ç, t, k* ünsüzleri korunur. Çok heceli kelimelerde ise *p, ç, t, k* ünsüzleri ünlüyle başlayan ekten önce tonlulaşır (Yılmaz 2002: 343-359).

Yard. Doç. Dr. Suzan Tokatlı tarafından yazılan “Türkiye Türkçesinde Son Seste Tonlulaşma ve Uzun Ünlü Üzerine Bir Deneme” adlı makalede varılan sonuç ise Türkiye Türkçesinde kelime sonunda bulunan iki ünlü arasında kalınca tonlulaşması kuralının Türkiye Türkçesindeki bütün kelimeler için geçerli olmadığı yönündedir (Tokatlı 2003: 148).

Prof. Dr. Hamza Zülfikar da sonu tonsuz ünsüzle biten hem Türkçe tek heceli kelimeleri hem de yabancı kökenli tek heceli kelimeleri ünlü-ünsüz yapılarına göre ayırdıktan sonra, tonlulaşma durumlarını incelemiş ve bazı istisnalara değinmiştir (Zülfikar 2004: 315-323).

Türk Dil Kurumu (2000) *İmla Kılavuzu* ve (2004) İlköğretim Okulları için *İmla Kılavuzu*’ndan hareketle yaptığımız araştırmada tonsuz ünsüzle biten tek heceli Türkçe kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildikten sonra, ancak 25 kelimedede tonlulaşmanın ortaya çıktığı görülmüştür. Bu kelimelerdeki ünlülere bakıldığında, büyük bir kısmının ünlülerinin asli uzun ünlü olduğu ve bu tonlulaşma durumunun kelimedeki asli uzun ünlüdeki uzunluğun etkisinden kaynaklandığı görülmektedir.

1851 yılında, asli uzun ünlüler konusunu Yakutçanın ünlülerini Nijniy Novgorod Tatarcasının ünlüleriyle karşılaştırarak tartışmaya açan, Otto Böhtlingk

olmuştur. Bu konu, Radloff, Karl Foy, Grónbech, N. Pedersen, Gombocz, Németh, Poppe, Polivanav, Räsänen, Ligeti, İshakav, Dimitriyev, Pal'mbah, Şçerbak, A. Biyişef gibi Türkologlar tarafından da ele alınmıştır. Bu Türkologlardan bazıları, en eski Türkçede asli uzun ünlünün varlığını kabul ederken, bazıları asli uzun ünlülerin ses olaylarından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Radloff, Grónbech ve Ligeti bu olayı “büzülmeye”, Németh “vurguya”, Menges “giderme uzunluğuna”, Biyişef “ikiz ünlülerin büzülmesi” olayına, Şçerbak “hece doruğuna” bağlamıştır (Tekin 1995: 160).

Yakutça ve Türkmencenin ünlülerini karşılaştırdıktan sonra Ana Türkçede asli uzun ünlülerin bulunduğunu ilk kez söyleyen ise Polivanov'dur. Polivanov, bazı Türk lehçe ve ağızlarında da uzun ünlülerin bulunduğunu göstermiştir:

“1. *Türkmence (bütün ağızlarıyla);*

2. *Karaçay ağızlarından biri;*

3. *Kuzey Özbek ağızlarından biri;*

4. *Uzunlukları yakıştırmalı olarak saklamış olması muhtemel Karagasça”*
(Tekin 1995: 25).

Türkiye’de asli uzun ünlüler konusuna ilk değinen Ahmet Cevat Emre’dir. Emre, “Türkçe’de Uzun Vokaller (Ünsüller)” adlı çalışmasında Kaşgarlı Mahmud’un *Divānū Lugāti t-Türk*’ünde gösterilmiş olan uzun ünlüleri Yakutça ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmış; Kaşgarlı Mahmud’un uzun ve kısa ünlüleri birbirinden ayırmak için kullandığı imla sistemine dikkat çekmiştir (Emre 1946: 1-5).

Daha sonra onu “Batı Anadolu ağızlarında Aslî Vokal Uzunlukları” çalışmasıyla Zeynep Korkmaz takip etmiştir. Osman Nedim Tuna da “Runik Harfli Dil Anıtları ile Uygurca Metinlerdeki Uzunluklar” çalışmasıyla asli uzun ünlü konusuna değinmiştir. Bu konudaki en ciddi çalışmalardan biri de Talat Tekin’in “Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler” adlı eseridir.

Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığını savunan Türkologlar, hangi esaslara dayanarak asli uzun ünlülerin varlığını ispatlamışlardır? Bu esaslar diğer Türkologlar tarafından kabul görmüş müdür? Bu konudaki en kapsamlı çalışmalardan birini yayımlayan Ligeti’nin kanıtları şunlardır:

“1. *Uzun ünlülerin sistemli olarak Yakutça ve Türkmencede, dağınık şekilde de Karagasçada, Soyotçada, Koybolcada, Salbin, Kandov ve Nijegorod (Nijniy Novgorod) Tatarcasında, Tobol, Tura, Kurdak ve Tümen lehçelerinde, Kırgızcada, Kıpçak tipi. Özbekçede (Özbek I), Hive lehçesinde (Özbek III), Doğu Türkçesinde (Kaşgar, Turfan vb. gibi ağızlar) bugüne kadar saklanmış olması;*

a) Oğuz lehçelerinde (Osmanlı, Azeri, Kırım Osmanlıcası) t ve ç ünsüzlerinin kök hecesinde birincil uzun ünlüden sonra ötümlüleşerek d ve c olması; ör. od “ateş” < *ōt (krş. ot), ac “aç” (krş. aç-) vb. gibi;

b) Çuvaşçadaki seslik izler: Sözcük başındaki birincil uzun ünlüden önce bir y- veya v- protezi, ör. yat “ad” < *āt (krş. ut “at” < *at), vıs- “acıkmak” < *aç- (krş. us- “açmak” < *aç); içte iki hecelileşme, ör. kıvak “mavi” < *kök (=Türkm. gök Yak. küöh ay); genel denkliklerine aykırı gelişmeler, ör. şurî “sar” < “sarıg < “sarig (genel olarak Ana Türkçe ı, i ‘den başka bir ünlü önünde s- = Çuv. s-)

2. Arap harfli ilk metinlerde, özellikle *Divānu Lugā-it-Türk*’te kısa ünlülerin sadece harekelerle gösterilmesine karşılık uzun ünlülerin uzatma harfleri (*hurûf-ı med*) denilen ĩ, ı,

K. Thomsen. ilk hecedeki kısa ve uzun ünlüleri şu hususlara dayanarak açıklamaktadır:

1. Eski Türkçedeki bilinen vokal işaretlemeleri;
2. Kaşgarlı’nın açıkça işaretlemesi;
3. Yakutça ve Türkmencedeki mukabil uzun vakaller;
4. Osmanlı Türkçesindeki bilinen konsonant değişimleri (p, ç, t, k vakalle başlayan bir ekten önceki asli uzun vakalden sonra b, c, d, g olur,
5. Uzun vakallerin sık sık hususi vokal ve konsonantların ortaya çıkmasına yol açtığı Çuvaşça; mesela, Çuv. “kıvak” = gök < “xkök” (kısa “ö” < “xkör-”) Çuv. “yun” = kan < “xkan” (“k”nin Çuvaşça’daki karşılığı “h” dir; mesela Çuv. “hut” = kat < “xkat”) ve Çuv. “tşul” = taş < xtaş” < “t”nin normal Çuvaşçadaki karşılığı “t” dir; mesela, Çuv. “tşul” = dış < (“xtaş”))” (Thomsen 1987: 194).

A. Von Gabain de Uygur, Mani, Run yazısındaki çift yazılışları, Yakutçadaki uzun ünlüleri ve diftongları, modern Türk lehçelerindeki uzun ünlüleri işaret ederek, asli uzun ünlülerin varlığını kanıtlamaya çalışmıştır (Gabain 2000: 33-35).

Zeynep Korkmaz 1940’lı yıllarda Anadolu’da yaptığı araştırmada Dinar, Denizli-ÇivrilAcıpayam, Aydın-Karacasu-Bozdoğan gibi bölgelerin ağızlarında ve 1960’lı yıllarda yaptığı araştırmada Bartın ve yöresi ağızlarındaki asli uzun ünlüleri tespit etmiştir. Korkmaz, Oğuz Türkçesi ile Orta Asya Oğuz-Türkmen kolunun bu konudaki benzerliğini de ortaya koymuştur. Ancak bu tespitlerin, kılavuzluk edecek zengin sözlüklerin, malzemenin ve ince transkripsiyonlu metinlerin azlığı sebebiyle karşılaştırılma ve kontrolden geçirilme

fırsatı olmamıştır (Korkmaz 1995: 445). Korkmaz, “Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları” adlı makalesinde de tek heceli kelimelerin son seslerindeki b, d, c, g gibi tonlu ünsüzlerle yazılmış olmasına değinmiştir. “*Bu kelimelerin Ana Türkçede uzun oldukları, fakat sonradan ünlüleri kısalmağa yüz tutunca, eski uzun ünlüdeki süreklilik niteliğinin son sesteki ünsüze aktarılarak, o ünsüzün yumuşatıldığı şeklindeki görüşü destekler niteliktedir. Bu görüşü destekleyen bir durum da üt kelimesinin yazılışıdır. Bu kelime ilk dönem metinlerinde sūt biçiminde uzun ü ve t ile yazıldığı halde, 16. yüzyıldan sonraki metinlerde kısa u ve d ile yazılmıştır.*” (Korkmaz 1971: 62)

Doerfer, “Khalaj Materials” adlı çalışmasında Halaççadaki uzun ünlülü kelimeleri iki gruba ayırarak incelemiştir:

Category A

K	<u>T</u>	<u>Y</u>	
öt ‘fire’	öt	uat	
tōn ‘clothes’		dōn	—
‘qār ‘snow’		gār	xār
‘tār ‘narrow’		dār	tār

Category B

K	<u>T</u>	<u>Y</u>	
qōl ‘arm’	gol	xol	
qōy ‘sheep’		goyun	—
āş		aş	as
bāş		baş	bas

Asli uzun ünlülerin Ana Türkçeden beri korunması ve ikiz ünlülerin birinci hecede görülmesi Kırgız yazı dilinde de görülmektedir. Kırgız Türkçesinde de tespit edilen 12 örnekte başlıca /ā/, /ō/, /ū/ asli uzun ünlüleri karşılığında sırasıyla /aa/, /öö/, /uu/ ikiz ünlüleri kullanılmıştır.

“*aarı (<āri> Gag. aarı): bal arısı*

aarçı- (<ārit- ‘tan): temizle-

barı (bâr+ı > Tkm. bar): hepsi

caa (<yā>) > Tkm. yāy): yay

caat (<yāt> Tkm. Yāt): yad, düşman

cuu-(<yū> *Tkm. yuv-*): yıka-
ilaaçın (<lāçın> *Tkm. lāçın*): şahin
körük (<köre-‘ten> *Tkm. körük*): körük
kuura-(<kūrı-> *Tkm. gūrı-*): kuru
taanı-/<tānı-): tanı-
taarı-(<tārı-> *Tkm. dārik-*): biç-
taarın-(<tārik-> *Tkm. dārik-*): darıl-” (Başdaş 2002: 2).

O hâlde, asli uzun ünlülü olan kelimelerde tonlulaşmanın sebebi nedir? Bu durumu Talat Tekin şöyle açıklamaktadır: “*Uzun bir ünlünün boğumlanma süresi kısa, yani normal uzunluktaki bir ünlününkinin aşağı-yukarı iki katıdır. İşte, süre bakımından kendisinden sonra gelen ötümsüz patlayıcıya üstün ve hakim durumda olan uzun ünlü kendindeki süreklilik niteliğini ünsüze de geçirir. Başka deyişle, ünsüz ötümlüleşmesi aslında bir ünlü-ünsüz benzeşmesinden başka bir şey değildir.*” (Tekin 1995: 129)

Aşağıda sayısal bir değerlendirmenin yanında, bu kelimelerin taşıdıkları ünlü uzunlukları ve lehçelerdeki şekilleri gösterilmektedir:

/t/ ünsüzüyle biten 74 Türkçe kelimenin 8’inde tonlulaşma görülür. Bu kelimeler şunlardır: *ant -dı, art -dı, but -du, dört -dü, kurt -du, yurt -du, öt -dü, tat -dı.*

ānt “and”, yemin: Hİç. *ānd*, Türkm., Az., Trk. *and*

ārt “ard”, Az. *ārd*, Türkm. *ārt, ārd-ı*

but “bud, hayvanın arka ayağı, bud, hayvanın arka tarafı, kıç tarafı” =
 Türkm. *būt*, Yak. *bū~* Trk., Az. *bud*

dört, “4” MK. *turt*; Yak. *tüört, tüöt* “4” <**turt* = Türkm. *durt*, Dma.13
durt, Nij. *dört* “4”, Karag. *tört, tört* “4” Koy. *Törtende* “dördüncü”, Çuv.
 Tivadi

kürt “kurt, böcek”: Trk. (TS) *kurd*, Türkm. *gūrd*, Az. *gurd*

yürt “yaylak, obanın göçüp konduğu yer”: Yak. *sūrt, sūt*, Türkm. *yūrt*,
yuvirt, Az. *yurd*, Yak. *sūrt, sūt*

ut “öd, safra kesesi”: MK *ut*, Türkm. *ut*, Hak. *ut*, Az., Trk. *öd*, Yak. *üus*.

tat “tad”: Türkm. *dāt*, Tel. *t<t*, Az. *dad*, Trk. *tad*.

/k/ ünsüzüyle biten 48 Türkçe kelimenin ise 5’inde ötümlüleşme görülür. Bu kelimeler şunlardır: *çok -ğu, denk -gi, dink -gi, gök -ğü, yok -ğu -ku.*

çög “ateşin alevi, harareti”: Uyg. *çooğ*, MK *çōg*, Türkm. *çōğ*

gök Mac. *kék* (*kēk*) “mavi” = MK *kuk*, Türkm. gök “mavi, yeşil” Yak. *küöl*, ay. Çuv. *kivak* ay. Har.52 *gök* “sema”, Koyb. *kök* “mavi, yeşil”

yok Yak. *Suol* ““yok”<* *yök* = Türkm. *yök*, Nij. *yok* “yok” = Yak. *suoh*, Orh. *yook*, Uyg. *yook*, MK *yok*, HIç. *yō°k*

TDK'nin *İmlâ Kılavuzu*'nu ve *Türkçe Sözlük*'ünü esas alarak yaptığımız araştırmada tonsuz ünsüzle biten Türkçe kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde, tonlulaşmanın görüldüğü kelimelerdeki ünlülerin asli uzun ünlü oldukları görülmüştür. Ancak bir istisna vardır ki sonuna ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde bu kelime hem tonlulaşma görülmekte hem de görülmemektedir.

1929'da Dil Encümeni tarafından çıkarılan *İmlâ Lügati*'nden başlayarak elimizde mevcut olan 2004'e kadar basılmış imlâ kılavuzlarından “*yok*” kelimesine baktığımızda 1929'dan 1966'ya kadar olan kılavuzlarda “*yok*” şeklinde belirtilirken, 1966'dan 2004'e kadar olan baskılarda “*yok*, *-ku*, *-ğu*” şeklinde belirtilmiştir. 1977 ve 1981 baskılarında ise, yine “*yok*” şeklinde belirtildiği görülmüştür. Adam yayınlarından 1993'te çıkan, Ömer Asım Aksoy başkanlığında hazırlanan *Ana Yazım Kılavuzu*'nda da “*yok*” şeklini görmekteyiz.

“Yok”, Ana Türkçede asli uzun ünlülü olduğu öne sürülen bir kelimedir. Bu kelime gerek *İmlâ Kılavuzu*'nda gerek *Türkçe Sözlük*'te sonu tonsuz ünsüzlü gösterilmekte birlikte, her iki eserde de ünlü ile başlayan bir ek aldığında ikili bir durum göstermektedir. “*Evde yokuz*” örneğinde “*yok*” kelimesi, son sesteki tonsuz ünsüzünü korumaktadır. “*Varını yoğunu bu uğurda harcadı.*” örneğinde ise son sesteki ünsüzün iki ünlü arasında tonlulaştığı görülmektedir. (Zülfikar 2004: 321)

Runik harfli metinlerdeki ünlü uzunluklarını tespit etmeye çalışan Osman Nedim Tuna'ya göre (↓) harfinin ünlülerden önce kullanılmış olması, o ünlünün uzun olduğunu gösterir. Kelime başında kullanılan bu işaretin Küli Çor yazıtındaki *küül* kelimesinin okunuşuna dayanarak konulmuş olan bu kurala göre: bu kelime bu işaret ses değil hece işaretidir.

Talat Tekin ise hece işareti olan (↓) (= ok, uk) harfinin sözcük başında ve bir ünlü işaretinden önce de hece değeri taşıdığıнын söylenemeyeceğini belirtmiştir. Söz konusu işaretlerin ancak ünlü şaretinden sonra kullanıldıkları zaman hece değeri taşıdıklarını kabul etmek gerektiğini söylemiştir.

y-o-ok “yok”: Türkm. *yök*, Yak. *suol*, Anad. Ağız. *yok*.

/ç/ ünsüzüyle biten 24 Türkçe kelime vardır. 24 Türkçe kelimenin ise 9'unda ötümlüleşme görülür. Bu kelimeler şunlardır: *borç -cu*, *genç -ci*, *güç -cü*, *hınç -ci*, *kırç -ci*, *konç -cu*, *malç -ci*, *öç -cü*, *tunç -cu*, *saç -ci*, *uç -cu*.

bōrç “borç”: Türkm. *bōrç*, Y. Uyg. (Tar., Turf.) *bōrç*, Trk., Az. bor < Soğd. kenç “çocuk, hayvan yavrusu”: MK *kēnç*, Az. *genc*.

kūç “güç, kuvvet”: MK *kūç*, Türkm. *güyç*, Yak. *kūs*, Az. *güc*, Mo. *küçün*, *küçi*, Türk. *güc-ü*, Az. *güc*.

sāç “sac, tava”: MK *sāç*, Türkm. *sāç*, Trk., Az. *sac*.

huç “öç, intikam”: MK *u,ç*, Uyg. *ööç*, Türkm. *uç* Hİç. *hm^o cāş-* öc almak, Az. *öc*.

hūç “uç”: MK *ūç*, Türkm. *uç*, Trk.(TS) Az. *uc*. Hİç. *hūuç*. *ūç*= MK *ūç*, IM, Türk. Az. *uc*, Çuv. Vis, vizi “son”, Uyg. *uuç* = üç “uç, kıyı, son, doruk” (BTXIII 1.7, *uuç-lug*; Tat.391,667 vb.)

tūç “tunç”: MK *tūç*, Az. *tunc*, Trk *tunc*.

/p/ ile 31 Türkçe kelimenin ise 2’sinde ötümlüleşme görülür. Bu kelimeler şunlardır: *dip -bi*, *kap -bı*.

dūyp “dip” = MK *tūp*, Türk. *dib-i*, Türkm. *düyp* < **tūp*, Az. dib, Hİç. dib, Har. dmv. *kāp* “kap, tulum, çuval, torba: MK *kāp*, Türkm. *gāp*, Az. *gāp*.

Asli uzun ünlülük durumundan kaynaklanan tonlulaşmaya lehçe ve şivelerden örneklerle verdiğimiz kelimeler dışında, asli uzun ünlülü olmadığı hâlde kelime sonuna ünlü geldiğinde tonlulaşmanın görüldüğü 5 kelime daha mevcuttur: *denk*, *dink*, *hınç*, *kırç*, *konç*. Bu kelimelere tek tek bakacak olursak;

Erdoğan Boz’un da Türkçe olarak kabul edip araştırmasına dahil ettiği “*denk*” kelimesi; Farsçada da “*iki katı şeyin tokuşmasından meydana gelen ses*” anlamına gelmektedir (Devellioğlu 2000: 174). Bu kelime Hasan Amid’in *Ferheng-i Farsi* adlı Farsça sözlüğünde de ses yansımali kelime olarak geçmektedir. Türkçede “*hayvana yüklenen yükün yarısı, bir tarafına konulan miktarı: Yükün bir dengi; sıkı bağlanıp küp şeklinde bir hacim teşkil eden tüccar eşyası; dirhem’in dörtte biri*” anlamlarında kullanılmaktadır.

“Denk” kelimesine Uygurca metinlerde de *täng* şekliyle rastlamaktayız. “1. *Denk*, her çeşit her nevi, benzer, müşabih: TT. 11. 8, 58; U 11. 48, 13

2. *Terazi*, *siklet*, *ağırlık*: Ust. 196, 22.

3. *Kadar*, *ölçü*” (Caferoğlu 1993: 152)

Bu kelimenin *Divanu Luğāt’it-Türk’te* de *täng* şekline rastlamaktayız. “*teng*, *denk*, *ögür*, *akran*. III, 355 § *teng* tuş: *denk*, *eş*, *küfür*. III, 355 (TDK 1972)

“*Bulgur dövmek*, *pirincin veya buğdayın kabuğunu ayırmak vb. için kullanılan dibek*” (Sami 1985: 270) anlamına gelen “*dink*” kelimesinin de dibekten

çıkan sestem yansıma olduğunu düşünülebilir. “*Dink dink*, tıklar tıklar yürüyüşü anlatır.” (Zülfikar 1995: 435).

Farsça bir kelimeymiş gibi tekrarlanarak da kullanılan [hıncahınç] “*hınç*” kelimesi ve “*konç*” kelimesindeki tonlulaşmayla ilgili ise Boz’un 1999’da yaptığı araştırmada fiillerde kelime sonunda ötümlüleşen *nç* ünsüz grubundan örneksene yoluyla gerçekleşmiş olabileceği belirtilmiştir.

Konç kelimesi *çizme, edik, çorap gibi ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm*” anlamını taşımaktadır.

~*Tkm gonç. -Nog konış. -Kırg konç. -Kzk konış. -Kklp konış. -Tat kuniç. -Bşk ku+ıs. -Alt Tel konç. -Tıvxonçu. -Çuv kunça. Tatarcadan geçmiştir* (Eren 1999: 251).

“*Kışın sisli havalarda ağaç dallarını, telefon direklerini, toprak yığınlarını vb. yerleri kaplayan buz tabakası*” (Sami 1985: 705) anlamına gelen “*kırç*”ın da “buz tabakasının çıkardığı ses”ten yansıma olduğunu düşünmekteyiz. “*Kırçıldamak, kırçmak*” kelimeleri de bundan türemiş yansıma kelimelerdir (Zülfikar 1995: 542).

Danimarkalı Türkolog Vilh. Grønbech “*Türkçenin Ses Tarihi Hakkında*” adlı doktora tezinde, Osmanlı Türkçesinde p, t, k, ç ünsüzlerinin kök hecede kısa bir ünlüden sonra tonsuzluklarını korurken Yakutçadaki uzun e ikiz ünlü kelimelerde ötümlüleşip b, d, g (ğ) ve c’ye değiştiklerini görmüştür. Kelimenin ünlüyle başlayan bir ek almasıyla ortaya çıkan bu duruma, aşağıdaki örnekleri vermiştir:

Osm. ad = Yak. āt (fak. Osm. at =Yak. at)

Osm. ac = Yak. ās (fak. Osm. aç-, açar =Yak. as-)

Osm. ad = Yak. uot (fak. Osm. ot = Yak. ōt)

Osm. bud = Yak. būt “kalça”

Osm. süd = Yak. üt

Osm. güd- = Yak. kūt- “beklemek”

Osm. kucak = Yak. kūs- “kucaklamak”

Osm. güc = Yak. kūs

Osm. gece = Yak. kiese “akşam; akşamleyin”

Osm. gibi = Yak. kiep “şekil, biçim”

Osm. yok, jak. yo’udu “yok idi” = Yak. suoh

Osm. gök “sema””, fakat çeki de göyü, göye vb. = Yak. küöh

Osm. did- = Yak. tīt-” (Tekin 1995: 16)

Uzun ünlülü bazı kelimeleri Türk lehçe ve ağızlardaki şekilleri ile karşılaştıran Ligeti, uzun ünlünün bulunmadığı lehçe ve şivelerde bazı fonetik durumların, farklılıkların ortaya çıktığını görmüştür. Uzun ünlü bulunmadığını belirttiği Anadolu, Azerbaycan, Kırım şivelerinde kaybolan uzun ünlünün yerinde kelime sonundaki ünsüzün ötümlüleştiği görülmektedir. -t > -d, -ç > -c gibi (Ligeti 1940-42: 84).

Sonuç olarak son sesi p, ç, t, k ünsüzleriyle biten Türkçe kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde bazı ünsüzlerin tonlulaştığı görülmektedir. Genellikle tek heceli Türkçe kelimelerin sonuna ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde ünsüzler yumuşamaz. Ancak bu kuralı 25 kelime bozmaktadır. Bu 25 kelimeye baktığımızda yirmisinin asli uzun ünlülü olduğunu, beşinin ise ses yansımali kelime olduğunu tespit ettik. Asli uzun ünlülü kelimelerin lehçe ve ağızlardaki karşılıklarını vererek asli uzun ünlülü kelimelerdeki tonlulaşmayı kanıtlamaya çalıştık.

Kaynakça

- Aksan, Doğan ve diğerleri (1978), *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim (1985), *Divânu Lûgati 't- Türk*, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Başdaş, Cahit (2002), “Kırgız Türkçesinde İkiz Ünlüler” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 139.
- Boz, Erdoğan (1999), “Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu”, *Türk Dili*, 605.
- Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Deny, Jean (2000), *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Divanü Lugat-it-Türk Dizini* (1972), Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, Gerhard (1971), *Khalaj Materials*, Published by Indiana University, Blomington.
- Eker, Süer (2003), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker yayınları.
- Emre, Ahmet Cevat (1946), “Türkçede Uzun Vokaller (ünsüller)”, *Türk Dili Belleten*, Seri: III, 10-11: 1-5.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- Ergin, Prof. Dr. Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Gabain, A.Von. (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın) Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1971), Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü Uzunlukları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV.S.3-4
- Korkmaz, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, İkinci Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Ligeti, Lajos (1942), “Türkçede Uzun Vokaller”, (çev. Tayyip Gökbilgin) *Türkiyat Mecmuası*. s. 82-94.
- Özdarendeli, Necmettin (1952) “Türkçede Uzun Ünlüler”, *Türk Dili*, C. V. S. 54. s. 348-353
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki.
- Şemsettin Sami, (1985), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Tercüman Gazetesi yayını.
- Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı - Simurg.
- Thomsen, K. (1987), “Türkçede Kapalı ‘E’”, *Türk Dünyası Araştırmaları*.
- Tokatlı, Yard. Doç. Dr. Suzan (2003) “Türkiye Türkçesinde Son Seste Tonlulaşma ve Uzun Ünlü Üzerine Bir İnceleme” http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_15.htm 31.05.2006.
- Turan, Dr. Zikri (1993), *Eski Anadolu Türkçesi'nde Ünlü Uzunlukları*, Malatya.
- Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: TDK Yayınları.
- Gökçe, Hülya (1998), *Başkurt Türkçesinin Tarihi Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Ankara Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, Emine (2002), “Türkçenin Yabancı Diller Etkisinde Kalmasıyla Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Bilgi Şöleni*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Zülfikar, Prof. Dr. Hamza (2004), “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım”, *Türk Dili*, 628: 315-323.
- Zülfikar, Prof. Dr. Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yayınları.